

ЗБРОЙНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Передумови

Українські Січові Стрільці (УСС) – це перша військова національна формація, яка у ХХ ст. виступила на захист українських соборних державних інтересів зі зброєю в руках. Галицьке Стрілецтво відродило закладені українським козацтвом традиції збройної боротьби за національні інтереси, виробило власну ідеологію національного визволення, залучило до нього широкі верстви українського суспільства, збагатило українців новими духовними і політичними цінностями.

Українські Січові Стрільці стали першою національною збройною формацією, яка після понад двохсотлітньої перерви в українській військовій історії заклала наріжний камінь у підмурівок національної армії й стала історичним передвісником сучасних Збройних сил України. Як військово-політична формація Українське Січове Стрілецтво виникло в обставинах, коли українці за довгий час гніту та бездержавності пробудилися до боротьби за свої національні інтереси.

Бойова діяльність Легіону (пізніше – полку) УСС представляє собою одну з найяскравіших сторінок збройної боротьби українського народу під час Першої світової війни і Визвольних змагань українців у 1917–1920 рр.

Славні ратні здобутки УСС започаткували стрілецьку легенду про соборну Україну. Готовність українських легіонерів до самопожертви в ім'я незалежної й соборної України стали для багатьох поколінь наших співвітчизників цінним дороговказом, який постійно надихав на боротьбу за звільнення своєї Батьківщини.

З початком Першої світової війни територія Західної й певною мірою Центральної України стала одним із основних воєнних театрів на сході Європи. Тут зійшлися разом зі своїми

менш потужними союзниками старі супротивники – Австро-Угорщина й Німеччина, з одного боку, та Росія, з другого.

Істотне місце у стратегічних планах антагоністичних блоків займали українські землі, що мали вигідне геополітичне положення, значні матеріальні ресурси та людський потенціал. Росія, прикриваючись ідеєю «об'єднання усіх руських земель», відкрито готувалася загарбати Галичину, Буковину та Закарпаття, щоб назавжди покінчити з «мазепинством» і сепаратизмом. Австро-Угорщина прагнула приєднати до Габсбурзької імперії хоча б Волинь і Поділля. Німеччина, намагаючись створити потужну світову імперію, також була не проти взяти під свій контроль найродючіші землі Європи. Не менш важливими були геополітичні розрахунки. У таємних документах німецького генерального штабу, датованих 1 грудня 1915 р., зазначалося: «Для кожного, хто в дійсності знає і розуміє географічне та економічне положення, в якому знаходиться Росія, є свідомий того факту, що Велика Росія може існувати тільки через посідання багатой України». Навіть Англія і Франція, які не мали жодних територіальних претензій до України, намагалися використати її для послаблення Австро-Угорщини. Отже, генерали ділили землі й багатства, зрозуміло ж, без відома і згоди їх господаря – українського народу, який тоді був розділений між двома імперіями. Не дивно, що саме українські землі найбільше постраждали від війни.

Для України світова війна мала подвійно трагічний зміст. Єдиний народ за відсутності власної держави, що захищала б його конкретні інтереси, опинився в двох конфронтуючих таборах. Близько 3,5 млн. українців у російській армії та 250-300 тис. – в австрійському війську боролися і вмирали за чужі для них інтереси. Але найгіршим було те, що сини одного й того ж народу, розділеного між двома імперіями, змушені були вбивати один одного.

Аж до початку 1918 р. лінія фронту проходила через українську територію. Більшість земель Наддніпрянської України, як прифронтна зона, перебували під юрисдикцією Київського військового округу. Аrenoю жорстоких, кровопролитних боїв стала територія Східної Галичини, Північної Буковини і частково Закарпаття під час запеклої Галицької битви, що тривала з 19 серпня до 4 жовтня 1914 р. Австро-угорську армію було розгромлено, вона втратила понад 336 тисяч солдатів. Невдо-

взі російська армія, захопивши майже всю Буковину з Чернівцями та Східну Галичину зі Львовом, штурмували карпатські перевали.

Світова війна розпочала новий етап у житті галицького українського політикуму – період практичної боротьби за реалізацію тих ідей і прагнень, які ще на початку століття могли здаватися відносно віддаленою перспективою як для засновника пожежно-гімнастичного товариства «Січ» К. Трильовського, так і для діячів січово-стрілецьких товариств.

Початком українського національно-військового руху в ХХ ст., на думку І. Монолатія, виявився присвячений 100-річчю від дня народження Тараса Шевченка Крайовий здви́г, що відбувся 28 червня 1914 р. у Львові, за збігом обставин – у день вбивства австрійського престолонаслідника Франца-Фердинанда. У цих зборах взяли участь 12 500 осіб, які представляли 120 177 членів 2 166 стрілецьких, січово-сокільських та пластових організацій краю.

Враховуючи обставини того часу, 30 липня 1914 р. відбулася нарада керівників українських стрілецьких товариств, на якій було прийнято рішення створити спільний Стрілецький комітет. 2 серпня 1914 р. за участю українських політичних партій була створена Головна Українська Рада (ГУР), яка мала координувати всі політичні кроки з боку українського населення, піклуватися організацією військових частин. На чолі ГУР став К. Левицький. Створено Українську Бойову Управу (УБУ) на чолі з К. Трильовським. Вона повинна була безпосередньо вирішувати військові питання.

6 серпня 1914 р. ГУР видала відозву «Головна Українська Рада до всего українського народу», в якій закликала всіх, «хто тільки здатний, молодих і старших, інтелігенцію, селян, міщан і робітників... ставати однодумно в лави УССів під приказом УБУ». Наступного дня, 7 серпня 1914 р., Українська Бойова Управа опублікувала повідомлення про об'єднання всіх стрілецьких організацій в одну структуру – Українські Січові Стрільці, про створення громадських і повітових комітетів для запису добровольців, збір коштів на їхнє утримання, організацію військового вишколу, на потреби Українського Червоного Хреста й Головного Українського Бойового Скарбу.

Свідченням популярності ідеї національного війська був багатотисячний наплив добровольців до УСС. За три тижні до

Легіону зголосилося приблизно 28 000 осіб, які представляли всі соціальні верстви населення та майже всі професії й землі галицьких українців.

Проте австрійський уряд дозволив сформувати тільки один легіон Українських Січових Стрільців кількістю 2 500 добровольців, куди відібрали найосвіченіших юнаків. Бойова Управа просила Міністерство війни відрядити зі складу австро-угорського війська сто старшин для укомплектування Легіону, а їх відпустили тільки 6 (згодом – 20). Серед них були Д. Вітовський, С. Горук, В. Дідушок, Г. Коссак та ін.

Через суперечки з приводу чисельності та керівництва формацією між українським політичним проводом і офіційними властями лише 3 вересня 1914 р. в Стрию було складено присягу державі з закликом боротися за волю рідного краю. Таким чином, днем народження Легіону УСС вважається 3 вересня 1914 р.

З цього часу з Легіоном УСС були пов'язані яскраві етапи самовідданої праці, спрямованої на пробудження та утвердження серед українства почуття національної гідності та ідей соборності. Усуси були силою, яка мала значний вплив на розвиток української політичної думки та на формування національної соборницької психології. У цьому русі провідною була ідея єдності всіх українців як спадкоємців славних козаків-січовиків.

Бої за Карпати (вересень 1914 – червень 1915 рр.)

У зв'язку з швидким наступом російських військ на Львів було загальмовано остаточну організацію УСС, а її центр перенесено до м. Стрий. У цей час змінюється ставлення австрійської влади до УСС. Хоч Австро-Угорщина й відчувала гостру необхідність у їх використанні проти царської Росії, проте внаслідок недовіри до українських військових частин у Відні було призупинено процес утворення додаткового корпусу УСС. У Генштабі не створили з Легіону УСС цілісного військового з'єднання, а розділили його на 10 окремих загонів-сотень по 220 бійців у кожному, які займалися розвідницькою та диверсійною роботою.

5 вересня 1914 р. в села Страбичів (Мезе Терешеш) та Горонда, неподалік Мукачєва, прибув нашвидкуруч сформова-

ний Легіон УСС. Тут було здійснено реорганізацію стрілецьких сотень і куренів. Легіон поділено на 10 сотень, які увійшли до складу двох куренів та одного півкуреня. Командантом першого куреня призначено чотаря Михайла Волошина, другого – чотаря Григорія (Гриця) Коссака, напівкуреня чотаря Степана Шухевича. Значну увагу надано навчанню військової справи, орієнтуванню на місцевості тощо. До кінця вересня 1914 р. останні відділи УСС були відправлені на фронт.

У зв'язку з важким становищем австрійської армії на фронті вже 10 вересня до командування Легіону надійшов наказ застосувати підрозділи УСС для оборони карпатських перевалів. Першою в район сіл Верецьки Вижні та Гусне вислали сотню Василя Дідушка, яка вступила в бій з частинами 2-ї Кубанської козачої дивізії. 17 вересня вишкільний табір у Страбичеві покинула сотня Осипа Семенка, а вже 27-го – вона зав'язала бій біля Сянок з кубанськими частинами російської армії і втратила 5 стрільців. Наступного дня в сутичках на Ужоцькому перевалі та біля села Верецьки Вижні загинуло ще 10 стрільців, 11 поранено, а 8 потрапило в полон. Так, у результаті перших зіткнень з ворогом УСС втратили 34 стрільці, а значна частина отримала поранення.

Однак першим боєм УСС вважається бій в околиці Сянки-Бориня 27 вересня 1914 р. 26 вересня, згідно з наказом австрійського військового командування, 1-ша та 3-тя чоти сотні В. Дідушка на чолі зі своїм командиром вийшли з Нижніх Воріт на Закарпатті в далекий рейд у тил ворога, в околицю Сянки-Бориня. Після розгрому ними обозу російської артилерії з її охороною і форсованого денного маршу повернулися до Верхніх Воріт, де 2-га та 4-та чоти вели бій з російськими імперськими частинами. Як зазначає М. Лазарович, це був перший бій між українським військовим відділом і російською армією після битви під Полтавою.

Діючи в складі 129-ї та 130-ї бригад австрійської армії, УСС вступали у часті сутички з ворогом. На початку жовтня 1914 р., долаючи сильний опір противника, стрільці спричинилися до звільнення Сколого, Болехова, Дрогобича, Борислава, Стрия та інших населених пунктів Галичини.

Успішною, але кровопролитною була боротьба УСС за опанування низки важливих карпатських узгір'їв. 6-го жовтня Легіон УСС було розділено на три групи. Одна частина під про-

водом сотника М. Волошина рушила через Вишків та Сенечів у напрямку на Людвинівку. Друга, найбільша група з отаманом Г. Косаком – через Воловець у напрямі Стрия, третя – під командою отамана С. Шухевича через Ужок і Турку, потім на Дрогобич. Так починався Карпатський похід УСС, що вкрив славою стрілецьке ім'я. По суті, це було перше бойове хрещення Легіону УСС. А вже 9 жовтня у звіті австрійського Генерального штабу було сказано, що «у боях відзначився також Український Добровольчий Легіон».

18 жовтня півкурінь отамана С. Шухевича доходить до Борислава, Дрогобича та Нагуевичів. Сотня І. Коссака розпочинає бій під Сільцем з трьома сотнями росіян і 20 жовтня здобуває Дрогобич, а сотня Дудинського входить 21 жовтня до Стрия. В бою з гренадерськими частинами вона втрачає половину вояків, але утримується на позиціях, тоді як австрійські відділи вже давно покинули позиції. Одночасно сотні І. Коссака, О. Букшованого і М. Барана стримують наступ росіян в околицях Синевідська.

28 жовтня сотня В. Сроковського в запеклому бою відбила у росіян гору Ключ біля Сколого. Він тривав лише чверть години, та земля, як згадували очевидці, встигла рясно вкритися трупами, в основному російських солдат. Результатом бою 28 жовтня було взяття стратегічно важливих висот. Однак сотня зазнала відчутних втрат. 13 стрільців загинуло, а ще 14 було поранено.

Сотні В. Дідушка і Р. Дудинського вкривають себе славою на горі Комарницьке коло Синевідська, яку захоплюють і утримують три дні, а згодом, коли австрійські частини здали її росіянам, 3 листопада сміливою атакою знову відбивають Комарницьке.

«Такі були перші бої Стрілецтва, – згадували очевидці подій, – його перші подвиги, невдачі та труди. В цьому важкому осінньому поході Стрільці доповнили своє військовоє знання та добули деякий військовий досвід. Серед трудів і невдач відпали з рядів Стрілецтва слабосилі та слабкі духом. А тих, що залишились, спільна вояцька доля загартувала до дальших змагань».

Від грудня 1914 р. УСС виконували розвідницьку службу в Карпатських Бескидах. Головне завдання, поставлене стрільцям австрійським командуванням, полягало у стеженні за роз-

ташуванням та переміщенням російських військових підрозділів на терені від села Вижкова до річки Ужок.

23 січня 1915 р. австро-німецькі війська розпочали наступ на позиції росіян у Карпатах. Розпочалася так звана офензива Лігензена. Українські Січові Стрільці, долаючи опір противника, глибокий сніг і морози, зайняли Славське й Лавочне. На початку лютого розпочалися кількадевні бої в районі села Нижня Рожанка, на горі Татарівці, яка тричі переходила з рук в руки. Окрім військових втрат, багато стрільців потрапили до госпіталю через обмороження.

З початком березня сотні УСС у складі запасних частин 130-ї бригади австрійської армії вступили в с. Грабовець. До гори Маківки (висота 933 м) стрільці підійшли 22 березня 1915 р., після важких випробувань. Так, в умовах суворої зими 1914–1915 рр. (снігові замети становили 1,5–2 м) погано обмундироване стрілецьтво змушене було ночувати на снігах, безперервно перебуваючи при цьому на передових позиціях. Часом втрати від холоду перевищували бойові. У цих умовах їм вдавалося ще й забезпечувати успішний наступ австрійських військ. Адже вони билися на Ужоцькому перевалі, фактично власними силами звільнивши від ворога українські села Жупани, Лавочне, Тарнавка, Славське, Грабівці, Головецьке.

Маківка була зайнята Січовим Стрілецьством 22 березня, і відтоді бої за неї майже не припинялися протягом 60 днів. Ця гора стала на той час ключовим пунктом оборони австрійської Південної армії, тому не дозволяла російському війську пробитися по річкових долинах до Тухлі і Славська. Між 23 березня і 4 квітня росіяни двічі пробували прорвати позиції УСС на лівому фланзі. Ворог безперервно непокоїв стрілецькі застави нічними вилазками. Проте завдяки пильності стрілецької сторожі плани противника постійно зривалися.

Після Великодня російські війська роблять ще одну спробу взяти Маківку штурмом, на цей раз завдаючи ударів на правому фланзі стрільців. Та підхід двох стрілецьких сотень – Романа Дудинського та Зенона Носковського – остаточно зірвав і цей намір ворога. На фронті настало тимчасове затишшя. Стрільці навіть отримали змогу дещо перепочити в найближчому селі Головецькому та Замковій Паланці, що під Мукачевим. 28 квітня розпочався новий наступ росіян. На думку сучасних дослідників, саме на період між 28 квітня та

2 травня припадає пік боїв за Маківку. У цей час гору захищали австро-угорські частини, які склалися з кількох сотень 35-го полку крайової оборони, а також з угорських та галицьких ополченців, їм на допомогу швидким маршем було перекинуто три сотні I та дві сотні II куренів УСС.

Наступ 28 квітня був зумовлений двома чинниками. По-перше, російське командування намагалося запобігти австрійському прориву в районі гори Маківки. По-друге, у ті дні на Прикарпаття прибув російський самодержець Микола II. Він, зокрема, відвідав Львів, Самбір, Хирів та Перемишль. Тому командувач російського фронту генерал Іванов хотів потішити свого імператора перемогою. До Маківки було стягнуто артилерію та розпочато наступ кавалерійською дивізією генерала О. Каледіна при підтримці піхотних частин. Наступ росіян розвивався успішно доти, поки на захист Маківки близько 4-ї години ранку не прибули з місць свого перепочинку п'ять сотень УСС. Десь години часу їм вистачило, щоб виправити ситуацію й навіть розгорнути контрнаступ. Завдяки несподіваній появі січових стрільців, російські частини здали свої позиції сотням Осипа Будзиновського й Андрія Мельника.

Бій 29 квітня був недовгим (тривав приблизно між 5-ю та 6-ю годиною ранку), проте запеклим. Артилерія росіян перетворила вершину гори на пекло. «Москалів сипалось і майоріло поміж нас як ліса», – напише учасник бою стрілець Петрів. Вони оточують сотню Будзиновського, якій до того ж забракло набоїв. На допомогу приходять чоти Романа Сушка, Володимира Свідерського та Йосипа (Осипа) Яримовича. Перший рукопашний бій – і росіяни відходять. Другий бій вже біля підніжжя Маківки призводить до відступу росіян аж за річку Головчанку. У результаті 200 російських вояків убито, кілька сотень взято в полон. Чимало ворогів поглинула Головчанка, що в той час вийшла з берегів.

Однак довго втішатися з перемоги стрільцям не довелося. Росіяни розпочали новий наступ. На цей раз, 30 квітня, вони рухалися стрімким узбіччям Маківки.

Та найзапекліший бій за Маківку розпочався 1 травня. Після артилерійського обстрілу удар російської армії було спрямовано на вершину гори, в результаті чого стрільці, зазнавши важких втрат, були змушені залишити свої позиції. Чотар Гнатевич так описує його початок: «Десь біля 6-ї години ранку заgrimіли

московські гармати. Пішов важкий стогін по карпатських горах. Валилися вікові смереки... На стрілецькі голови летіло олово, шрапнелі, галуззя дерев. На долині вже загнула лінія під напором непроглядних московських сірих мас. Лише вершок Маківки, як острів на морі, встоював перед заливом. Але вже й туди, під прикриттям гарматного вогню, напірала сіра лава шинелей і папах. Нею вкрилося ціле узбіччя гори. Москалі сунули з одчаєм і без пострілів. Немов якась незнана грізна сила гнала їх не до перемоги, а на певну смерть». Проти такої сили росіян вогонь стрілецьких гвинтівок був заслабий. На додачу ворог позакидав стрілецькі становища ручними гранатами – новим тоді ще видом зброї, проти якої стрільці не мали чим боронитися. З могутньою силою вдарила ворожа артилерія з верхів'їв Кливи, Погару й Тухлі.

«Змагалось дві сили, – писав Дмитро Вітовський, сотня якого прийняла на себе чи не основний удар. – Одна сказала: за всяку ціну візьму, а друга відповіла: за всяку ціну не віддам». Запеклий бій тривав увесь день. Тоді в російський полон потрапило кілька австрійських загонів та частина стрілецьких сотень Мельника і Будзиновського, багато було загиблих та поранених. Та для російських військ це була піррова перемога. Росіяни зуміли втримати верхівку Маківки лише 1–2 години. Стрільці при допомозі двох сотень мадярських новобранців заволоділи втраченою вершиною. Проте мадяри понесли в бою великі втрати й покинули Маківку. Стрільцям уже вкотре доводилося боронити її фактично самотужки.

Наступного дня, 2 травня, росіяни знову кидають війська на Маківку. Двічі вона переходила з рук у руки і тільки на третій раз стрільцям вдалося зламати опір ворога. 3 травня 1915 р. сотні УСС відвели з бойової лінії, замінивши підрозділами австрійської армії. У битві за Маківку Легіон зазнав важких втрат: 42 стрільці загинуло, 76 було поранено, а 35 потрапили в російський полон.

У привітанні Загальної Української Ради, створеної у Відні 1915 р. із ГУР та Союзу Визволення України (до складу його входили політичні емігранти з Наддніпрянщини), з приводу боїв на Маківці були такі слова: «Ви дали доказ, що український народ не зрікся своїх прав до самостійного життя та що він має волю і силу вибороти собі ті права кров'ю і залізом. Ви дока-

зали, що довголітня неволя не знизилася українського народу до ряду покірних рабів, бо він виродив Вас, борців за волю...».

Так закінчився карпатський похід Українських Січових Стрільців, що зробив з усусів справжню бойову одиницю. Карпатські бої були для УСС найкращою військовою школою, з якої перший іспит вони склали на Маківці. Українські Січові Стрільці зупинили наступ росіян, що намагалися перейти Карпатський хребет, після цього почався відступ російських військ.

У квітні-червні 1915 р. в результаті Горлицького наступу австро-німецькі війська під командуванням генерала Августа фон Макензена прорвали лінію оборони російських військ і відкрили шлях на Львів і Перемишль. 28 червня 1915 р. стрільці сотні Д. Вітовського зайняли м. Галич. Під сильним вогнем артилерії противника усуси переправилися через р. Дністер і зайняли оборону на лівому березі. В наступні дні стрільці спільно з частинами 130-ї бригади продовжили переслідування противника. 29-30 червня запеклі бої відбулися на р. Гнила Липа, в ході яких були зруйновані села Семиківці, Тустань і Хоростків, а стрілецькі втрати становили 10 убитих, 30 поранених і 27 полонених. Зазнавши поразки, російські війська змушені були відступити. За ними рушили й обидва курені УСС. Недалеко від с. Завадова Підгаєцького повіту вони зупинилися біля р. Золота Липа на майже двомісячний відпочинок.

Бої на Поділлі (червень 1915 – березень 1916 рр.)

Важкі бої на правому березі Дністра закінчилися перемогою УСС. Після цього обидва курені були відведені в тил на відпочинок, який тривав з 7 липня до 5 серпня 1915 р. Перший курінь дислокувався неподалік с. Маркової, другий – біля с. Завалова.

23 липня 1915 р. Українських Січових Стрільців відвідав наступник австрійського престолу Карл Габсбург, який оглянув одну сотню УСС і нагородив багатьох старшин і стрільців воєнними відзнаками. Використавши ситуацію, командування січовиків звернулося до нього з проханням реформувати добровольчий Легіон в полк УСС – повноцінну військову формацію в складі імперської армії. Таке звернення підтримала Загальна Українська Рада. 9 серпня 1915 р. австро-угорське команду-

вання погодилося на створення на основі Легіону першого полку УСС чисельністю 1 700 осіб.

На початку осені 1915 р. стрілецькі курені взяли участь у бойових діях на терені між ріками Серет і Стрипа. У вересні 1915 р. російська армія перейшла в наступ.

Протягом вересня–жовтня 1915 р. стрілецькі частини брали участь у низці запеклих боїв, що велися на Поділлі над р. Стрипою. Зокрема, 3-го вересня проявила себе кіннота УСС, яка під с. Брикулею Тереховлянського повіту вчинила опір переважаючим силам російських кінних підрозділів. 7–8 вересня II курінь, забезпечуючи відступ німецьких і австрійських полків, успішно утримував відрізок фронту між Пантелихою і Настасовим на Тернопільщині. 12–14 вересня прославився I курінь, який захищав підступи до мосту в с. Соколові Тереховлянського повіту, втративши пораненими та полоненими 170 вояків. Упродовж 7–12 жовтня сотня О. Будзиновського та три чоти сотень А. Мельника й Д. Вітовського разом з австро-німецькими військами боронили переправу через р. Стрипу. Героїчний спротив стрільців дав можливість підвести австрійські резерви й у відчайдушній боротьбі відкинути противника назад за річку.

Попередні бої над р. Стрипою у вересні–жовтні 1915 р. значно перевершила битва під Семиківцями на Тереховлянщині, яка розгорілася 1–3 листопада. Криваві змагання відбулися в чотирикутнику між Семиківцями, Раківцем та р. Студинкою. Цей відтинок фронту стрільці прозвали «чотирикутником смерті».

1 листопада росіяни стрімким контрнаступом прорвали австро-німецький фронт на лівому крилі 55-ї дивізії й захопили село Семиківці. Сучасник згадував: «Московити напірали без стриму великими масами та поширювали пролом. Ситуація була дуже тяжка, бо на слабкі частини оборонців вороги кидали все нові сили, а московська артилерія весь день безустанно гриміла, засипаючи поле гранатами. В дуже тяжких оборонних і наступальних боях полк УСС стримав розмах росіян та вирішив перемогу оборонців вже з першого бою. На другий день наспіли німецькі й австрійські підкріплення, які щойно впродовж трьох днів зліквідували остаточно пролом фронту». Дві сотні першого куреня УСС зайняли позицію біля с. Івашкова,

дві інші – над р. Студинкою. II курінь зупинився біля Раковця. Кровопротитні бої тривали до 3 листопада.

Велика битва під Семиківцями стала блискучим бойовим чином УСС в історії Легіону після Маківки. У німецькому повідомленні з фронту до Команди Південної армії знаходимо таку згадку про УСС: «З нами йшли в наступ українські добровольці. Це, мабуть, найкращий відділ із усієї австро-угорської армії». Завдяки героїчному опору Українських Січових Стрільців під Семиківцями 5-го листопада становище було відновлене і прорив противника на Бережани зупинений. УСС втратили 49 убитими, 168 пораненими й 157 полоненими, однак встояли під навалюю росіян. Унаслідок артилерійських обстрілів Семиківці були повністю знищені. Навесні 1916 р. поблизу Семиківець усуси своїми руками насипали могилу-курган на вшанування всіх загиблих над Стрипою.

На цьому бою закінчилася безпосередньо фронтова служба УСС у 1915 році. Після Семиківської битви стрільців відвели в запас 130-ї бригади австрійської армії на позиції, які знаходилися над р. Студинкою. Полк УСС перейшов спершу в запас дивізії, а в другій половині листопада перенесено його на зимовий постій до села Соснова над Стрипою.

Від Лисоні до Конюхів (1916–1917 рр.)

На початку червня 1916 р. російська армія прорвала австро-угорський фронт на Волині. Розпочався відомий в історії «Брусилівський прорив». У ході цього прориву австрійські війська були майже цілком розгромлені, втративши за півтора місяці півмільйона солдатів та офіцерів.

У цей час полк УСС перебував біля с. Соснова на лівому березі р. Стрипи, на позиції «Весела». На цій території стрільці збудували сильні укріплення, призначені для тривалої оборони. Однак стрімкий наступ російських військ змусив 55-ту австрійську дивізію залишити свої позиції й відступити на Бережани. За ними рушили й інші частини армії, в тому числі УСС, яким було наказано зайняти нові становища на лінії Завалів – Золота Липа – Ценівка.

4 червня 1916 р. австрійські війська, що зайняли оборону в окопах уздовж західного берега Стрипи, вранці не побачи-

ли сонця. Перед його сходом їх позиції накрили тисячі російських снарядів і нещадно пошматували оборонні споруди, окопи, бліндажі, вогневі позиції артилерії, завдали великих втрат передовим підрозділам. І коли вперед пішла піхота 22-го російського армійського корпусу, австрійські бригади генерала І. Фляйшмана не витримали й почали відступати на Бережани. Тільки в кінці липня наступ росіян на цій ділянці фронту вдалося зупинити. Мабуть, не останню роль у цьому зіграв приїзд на фронт самого імператора Австро-Угорщини.

Полк УСС без бою відійшов під Бережани й закріпився в районі гори Лисоні (401 м) за 4 км. на південний схід від цього подільського містечка. Підрозділ українського війська нараховував на той час 47 старшин і 1685 стрільців. Як це вже не раз було, австрійське командування прикрило січовими стрільцями найважливішу ділянку – шлях Підгайці–Бережани. Вже 12 серпня, коли стрільці ще не встигли спорудити окопи й закріпитися, їм довелося вступити в перший бій із передовими частинами російської армії. Сотні І куреня після запеклих сутичок, зазнавши значних втрат, були змушені відступати на Бережани.

Після невдалої спроби російських військ захопити гору Лисоню в серпні 1916 р. на цьому відтинку фронту запанувало затишшя. Але командування російської армії готувало новий наступ на цей стратегічно важливий об'єкт. Оборону Лисоні було доручено підрозділам 55-ї дивізії Південної австрійської армії, в тому числі й полку УСС.

Бой розпочалися вранці 2 вересня 1916 р. Російське командування намагалося силами 113-ї елітної пішої дивізії захопити Лисоню та розгромити 35-й полк австрійських стрільців. За допомогою артилерії та частин кавалерійського корпусу російська піхота почала новий рішучий наступ. Скоро росіянам вдалося прорвати оборону австрійських частин. У прорив увірвалася кавалерія. Виникла дуже небезпечна ситуація для полку УСС. На схилах гори Лисоні йшла жорстока битва. У зв'язку з цим 1-шу сотню УСС під командуванням поручника Р. Сушка було вислано в наступ. Вночі вона була розгромлена й росіяни зайняли Лисоню.

Вранці 3 вересня пішла в контрнаступ 2-га сотня поручника А. Мельника, але потрапила під надзвичайно сильний артобстріл противника й була змушена рятуватися втечею.

За сотнею А. Мельника пішла в атаку 3-тя сотня чотаря В. Кучабського для надання підтримки правому флангу 2-ї сотні, що було успішно виконано.

Тим часом розгорівся завзятий бій за останні оборонні позиції, втрата яких відкривала шлях до Бережан. Але сотні УСС, зібравши навколо себе рештки інших полків, змогли стримати натиск ворога. О 9-й годині ранку в одному з ярів біля Лисоні відбувся зустрічний бій між 4-ю сотнею УСС під командуванням поручника І. Будзиновського та підрозділами правого флангу 113-ї дивізії росіян, який завершився успіхом останніх. Росіяни захопили в полон більшість командного складу І куреня.

У такій дуже загрозливій ситуації штаб кинув у бій свій останній резерв – ІІ робітничий курінь УСС. 5-та сотня, щойно прибувши на поле бою, одразу атакувала ворожі позиції й звільнила командирів І куреня та залишки 4-ї сотні. Після цього ІІ курінь провів два повторних наступи, щоб відбити зайняті росіянами позиції на Лисоні, але ця спроба провалилася. Зазнавши значних втрат убитими та пораненими, курінь зайняв оборону на західних схилах гори. З правого флангу його прикривав 310-й угорський полк, а з лівого – вцілілі сотні 81-го угорського полку. Залишки І куреня обороняли становище на Лисоні до полудня, коли їм на допомогу прийшли дві сотні баварського полку. Росіяни, які зазнали значних втрат, того дня вже не мали змоги продовжувати наступ. Ворожі сторони впорядкували свої оборонні позиції та готувалися до нових боїв.

4 вересня о 6-й годині весь австрійський фронт пішов у контрнаступ. Спершу він виявився вдалим. І курінь УСС зміг пробитися до передової лінії оборонних укріплень ворога біля Ценівки, а ІІ куреню майже вдалося захопити втрачені позиції на Лисоні. Але через недостатню координацію дій і стрімкі флангові атаки противника наступаючі групи змушені були відступити з великими втратами. Увечері того ж дня австрійське командування підтягло на Лисоню важку артилерію, котра, щойно прибувши, почала обстрілювати окопи росіян. О 19-й годині почався загальний наступ піхоти, яка майже без бою здобула головні позиції ворога.

Криваві бої за Лисоню, в які росіяни кинули цілу дивізію найкращої піхоти та багато артилерії, закінчилися перемогою австрійського війська. Але оборона була б набагато важчою, якби не полк УСС, що спинив наступ ворога у хвилину най-

більшого ослаблення фронту. За цю перемогу Українські Січові Стрільці заплатили криваву ціну: із 44 старшин залишилося лише 16, у бою загинув 81 стрілець, 293 вояки було поранено, 285 стрільців потрапили до ворожого полону.

Попри важкі втрати стрільці зуміли захистити доручену їм ділянку фронту. 16 вересня, після запеклого бою на Диких Ланах, росіяни змусили до відступу сусідню з полком УСС турецьку дивізію (австрійське командування висунуло її під час боїв на Лисоні в район с. Посухова). Мабуть, російська розвідка встановила, де оборонялися турки, бо 16 вересня, після того, як артилерія пошматувала турецьку оборону, піхота у штиковому бою відкинула турків і здійснила глибокий прорив. Скоро росіяни вийшли в тил полку УСС. І стрімкою контратакою стрільці відбили натиск противника, відігнавши ворога до Золотої Липи і звільнивши навіть турецькі траншеї. Але втримати позиції так і не змогли. У цьому бою стрільці вперше застосували нову тактику: вони рушили в наступ рідкою, але багатолінійною розстрільною, коли сотні йшли широким фронтом одна за одною. При цьому полк, втративши лише кільканадцять поранених, захопив до 200 полонених. Після цього полк УСС, який кілька днів стояв у Посухові, перенесли до Потуторів, на давні позиції – від гирла Ценівки до мурованого шляху на Бережани.

Ситуація на фронті різко змінилася в кінці місяця. 29 вересня російські війська втретє розпочали штурм лінії оборони австрійців у районі Лисоні. Кривавий бій тривав три дні. 30 вересня росіяни розгромили угорський полк і раптово вийшли в район с. Потутори, де знаходився полк УСС. Оточені з трьох сторін, стрільці вперто боронилися кілька годин, сподіваючись допомоги й амуніції. Не отримавши жодної підтримки, частина полку під проводом Г. Труха пішла на прорив, пробилася крізь ворожі лави, перейшла річку й вийшла до Милівки. Та стрільців лишилося кілька десятків. Решта, в тому числі багато поранених, потрапили в полон.

Бої за Лисоню та довкола неї стали тяжкою поразкою Українських Січових Стрільців. В строю лишилося всього 150 стрільців і 16 старшин. Загибло майже 700 бійців (за іншими відомостями – понад 1 000). Тільки за рахунок уцілілої технічної сотні чисельність полку була доведена до 400 осіб.

У жовтні 1916 р. залишки полку УСС були виведені до Пісочного й Розвадова, що коло Миколаєва над Дністром, де дис-

локувався щойно створений Вишкіл УСС – навчальний центр для новобранців і виздоровців-фронтовиків. Ним командував досвідчений 47-літній Мирон Тарнавський, згодом командант полку УСС і командувач Української Галицької Армії.

Станом на 20 червня 1917 р. стрілецький полк нараховував 26 старшин і 952 вояки. Після реорганізації та кількадевного постою в Бережанах УСС вирушили під Куропатники – село, що розкинулося над річкою Ценівкою, на північний схід від Бережан.

Тим часом на фронті панував непевний спокій. Уже там стрільці довідалися про російську революцію, створення Української Центральної Ради, великі українські маніфестації та з'їзди, Перший Універсал, українізацію армії тощо, їх першою реакцією на ці події було встановлення дружніх стосунків з тими зукраїнізованими частинами російської армії, які розташувалися неподалік від стрілецьких позицій.

При цьому виникало запитання: в чому сенс подальшого існування полку УСС? Воювати на боці Австрії, яка не виявляла ніяких симпатій до української справи й навіть готова була зрадити її, втрачало ідейний і реальний смисл, тим більше, що й Російська імперія, як тоді здавалося, розпадалася на очах. У таких умовах, як пише І. Монолатій, у стрілецькому середовищі почалася криза, що вела до дезорієнтації та розгубленості. Почастішали випадки переходу стрільців на бік Центральної Ради. Пропаганда за розпуск полку знаходила дедалі сприятливіший ґрунт. А щоб приборкати визвольний рух поневолених народів, уряд О. Керенського вирішив активізувати бойові дії.

У червні 1917 р. почався російський наступ «Офензива Керенського». Ще перед тим УСС із Куропатників перебазували до с. Конюхи. 29-30 червня тривав потужний артобстріл, а на світанку 30 червня росіяни завдали потужного удару по 19-й чеській дивізії, у запасі якої стояли УСС. Стрільці в цей час перебували у сховищах, їм суворо заборонили виходити. Артилерія ворога знищила всі лінії зв'язку, отож ні наказів, ні повідомлень бійці не отримували. Тим часом ворог захопив кілька тисяч австрійців й оточив курінь УСС, окопи якого були в яру. Тому всі бійці, що перебували там, потрапили в полон.

Від полону врятувалися лише ті підрозділи, що перебували на інших ділянках фронту: технічна, будівельна, Гуцульська, більшість сотні скорострільів та один відділ «боротьби зблизька».

Всього з фронтових частин УСС залишилося 9 старшин і 444 стрільці. З них зорганізували три нові бойові сотні з відділами скорострільів і мінометів, які 6-го липня взяли участь у ліквідації ворожого прориву під Куропатниками, куди їх знову перевели ще 4 липня. Через два тижні, 19 липня, відзначилася Гуцульська сотня, яка, напавши на позиції противника, полонила 200 російських вояків і захопила один скоростріль. У той же день розпочався загальний австро-німецький наступ союзників, що увінчався повним розгромом російського війська та звільненням усієї Галичини.

Під час визвольного походу до Збруча, який пролягав із Конохів до Бурдяківців на Борщівщині, стрільці йшли в авангарді 55-ї дивізії. Формування УСС нараховували близько 600 стрільців та 24 старшини й склалися з трьох сотень піхоти (у тому числі Гуцульської і технічної) під командуванням чотарів І. Бужора, І. Сіяка та хорунжого В. Кліма, будівельної сотні (чотар І. Цяпка), відділів скорострільів (хорунжий О. Квас) і мінометів (хорунжий С. Никифорок) та чоти телефоністів. Переслідуючи противника, стрілецькі відділи взяли участь у боях біля Козови і Козівки, Бурканова й особливо під Бурдяківцями, де відзначилася Гуцульська сотня, яка захопила кілька десятків полонених і шість скорострільів.

Після закінчення походу Українські Січові Стрільці деякий час перебували над Збручем, в околицях сіл Бурдяківці та Збриж. Чимало з них було вшановано за бойові подвиги, зокрема, залізними хрестами нагородили чотаря І. Сіяка, хорунжих В. Кліма і С. Никифорука. 14 вересня 1917 р. всі фронтові відділи УСС було переведено до села Залісся на Чортківщині, куди невдовзі з Вишколу скерували цілий курінь поповнення. У жовтні прибув і отаман М. Тарнавський, якого призначили командантом УСС. Увесь полк мав тоді чотири сотні піхоти, технічну сотню з підрозділом «боротьби зблизька», скорострільну та будівельну сотні, господарські й допоміжні формації.

У 1918 р. усуси разом з австрійською окупаційною владою були розміщені на Херсонщині й увійшли до групи архікнязя Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного). На початку жовтня 1918 р. полк УСС перевели на Буковину, де їх застали листопадові події 1918 р. в Західній Україні.

Діяльність усусів у 1917–1918 рр. значною мірою була зумовлена тими революційними подіями, котрі відбувалися в Над-

дніпрянській Україні. В цей період українське стрілецтво остаточно визначило для себе головні напрями дальшої боротьби, мета якої полягала у відокремленні західноукраїнських земель від Австрійської імперії та об'єднання їх з Українською державою. Таке розуміння свого призначення, незважаючи на деякі тактичні неузгодженості, було домінуючим серед стрільців.

Висновки

Прагнення волі змусило українців у роки Першої світової війни виступити зі зброєю в руках за державницькі ідеали. Українці ясно усвідомлювали: зброя – це воля. Хто має перше – здобуде й друге. Не чужий інтерес, але знову та сама туга до волі змусила українців взяти до рук зброю, незалежно від того, хто їм ту зброю дасть.

Виникнення українського стрілецького руху в Галичині стало наочним доказом прагнення до незалежності. Головним завданням цього руху було військове навчання та виховання молоді як необхідна передумова до створення власного війська, яке мало стати засобом боротьби за державну самостійність.

У Першу світову війну сотні молодих галичан добровільно воювали в лавах австрійської армії, їм ніхто не обіцяв самостійної України. Багато з них загинуло безслідно під чужими прапорами як незнані воїни. Проте варто погодитись з І. Монолатієм, що формування та бойовий шлях полку УСС було втіленням мрії про створення саме української національної армії.

Ворожі українству сили не допустили до творення великої збройної формації. Щоправда, і великі легіони не мали впливу на хід гігантських змагань світової війни. Та кожному відомо, що полк УСС, хоча не був повноцінною армією, мав не тільки мілітарне значення. На Наддніпрянщині поява галицького стрілецтва мала важливі наслідки. Сьогодні ніхто не сумнівається у великій ролі, яку відіграв полк УСС у справі єднання ще тоді півдавстрійських і підросійських українців. Його значення велике для української історичної традиції, яка вже протягом наступних 1918–1921 рр. дала нові приклади звитяги за Волю.

УСС – це добровольчий легіон, що у кривавій війні зберіг честь української нації. Вони пізнали велич перемог і гіркоту поразки, але ніколи не знали безчестя. Українські Січові

Стрільці – це військо всієї України. Галицьке за походженням, воно стало провісником війська національного масштабу. У роки Визвольних змагань УСС з боями пройшли від Львова до Києва, від Карпатських гір до Приазовських степів і Чорного моря. Саме тому стрілецька слава стала частиною української ідентичності. В лавах полку пліч-о-пліч воювали українці, поляки, чехи, німці, євреї, їх військово братство стало ніби прообразом сучасної української політичної нації.

«Після багатолітньої перерви легіон УСС став першою військовою формацією українців у ХХ ст. Невеликий кількісно, але сильний своїми ідеалами, готовістю до самопожертви в ім'я здобуття Україною своєї державності, за чотири роки Першої світової війни легіон став першорядною бойовою одиницею. Його діяльність була найкращою пропагандою ідей опори на власні сили, збройної боротьби за Українську державу», – писав Б. Якимович. Розпочавши свою діяльність як гурт патріотично налаштованих, але погано зорганізованих та переважно далеких від військової служби осіб, УСС, докладаючи неймовірних зусиль для подолання різноманітних перешкод на своєму шляху, зуміли до 1917 р. перетворити легіон у добре вишколену, фактично, українську військову формацію з національною символікою, власними одностроями й відзнаками, а також українською офіційною мовою та українською термінологією.

Після багатьох десятиліть безвольного, роздвоєного «рутенства» й «малоросійства» відроджена Українським Січовим Стрільцтвом традиція – зі зброєю в руках відстоювати власні національні інтереси, протиставляти чужій військовій силі свою силу «духу і зброї» – знайшла своє логічне продовження у військовому чині наступних поколінь борців за визволення України – в лавах Української Галицької Армії, Української Військової Організації, Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте передумови збройної боротьби Українських Січових Стрільців.
2. Яка дата вважається днем народження Легіону УСС?
3. Як проходили бої за гору Маківку у 1915 р.?

4. Чим звершилися криваві бої за гору Лисоню у 1916 р.?
5. Порівняйте, якою була чисельність стрілецького полку у серпні 1915 р. і у червні 1917 р.
6. У чому полягає історичне значення діяльності УСС у 1914–1917 рр.?

Література:

1. Гуржій О. І. Славетні битви на теренах України: від князівської доби до початку ХХ століття / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт. – К. : Арій, 2012. – 336 с.
2. Історія січових стрільців: воєнно-історичний нарис. – К. : Україна, 1992. – 346 с.
3. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба / М. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2005. – 592 с.
4. Литвин М. Історія Галицького Стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Каменярь, 1990. – 200 с.
5. Лукіянович Д. Маківка – гора стрілецької невмирущої слави / Д. Лукіянович, упоряд. Р. Дзюбан. – Львів : [б. в.], 2005. – 150 с.
6. Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових стрільців 1914–1918 / І. Монолатій. – К. : Темпора, 2008. – 88 с.
7. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво / С. Ріпецький. – Львів : НТШ, 1995. – 357с.
8. Українські Січові Стрільці 1914–1920 / за ред. Б. Гнаткевича. – Львів : Слово, 1991. – 160 с.
9. Хома І. Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр. / Іван Хома. – К. : Наш час, 2011. – 104 с.
10. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Львів : Просвіта, 1996. – 360 с.